

ISSN 2591-1201

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov /Website

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2025.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

S. B.

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Damjan Hančič

Preobrat na Gorenjskem v letu 1943

9

Tomislav Kardum

*Miha Krek's Reports on the Communist Seizure of Power and
Repression in Yugoslavia (1944–1945)*

41

Bojan Dimitrijević

*Jugoslovenska armija – prvi poratni meseci
u Sloveniji 1945.*

65

Darko Ščavničar

*Mariborska škofija in (de)nacionalizacija
cerkvenega premoženja*

89

David Hazemali in Ana Šela

*Tržaški Separatist in münchenski Delovodja: podobnosti in
razhajanja v pogledih Franca Jeze in njegovega sodobnika
Branka Pistivška o ideji samostojne in neodvisne slovenske
države*

119

Petra Kleindienst in Matevž Tomšič

*Pomen tranzicijske pravičnosti za spoštovanje človekovega
dostojanstva v povojnih razmerah*

117

Ob jubileju

Željko Oset

Nekaj misli ob jubileju Alenke Puhar

174

Poročila s konferenc

Špela Chomicki in Petra Grabrovec

Franc Jeza (1916–1984): pisatelj, publicist in borec

za samostojno in demokratično Slovenijo,

ob 40-letnici smrti, Trst, 20. september 2024

185

Recenzije

Klemen Podbersič

Oskar Mulej, Liberalism after the Habsburg Monarchy,

1918–1935: National Liberal Heirs in the Czech Lands,

Austria and Slovenia, Palgrave Macmillan, Cham 2024

191

Tomaž Kladnik

*Aleš Maver in Darko Friš, Alta sedent civilis vulnera
dextrae: državljanska vojna v zgodovini, Zbirka Studia
Historica Slovenica, Znanstveno raziskovalni inštitut dr.*

Franca Kovačiča v Mariboru, Maribor 2023

194

R a z p r a v e

David Hazemali* in Ana Šela**

*Tržaški Separatist in münchenski
Delovodja: podobnosti in razhajanja
v pogledih Franca Jeze in njegovega
sodobnika Branka Pistivška o ideji
samostojne in neodvisne slovenske države*

Izvleček

Avtorja v prispevku analizirata idejne in politične razlike ter podobnosti med Francem Jezo in Brankom Pistivškom, dvema predstavnikoma slovenske politične emigracije v času hladne vojne. Oba – Jeza kot preudaren strateg in Pistivšek kot strasten kulturni aktivist – sta zagovarjala neodvisnost Slovenije, a sta pri tem uporabljala različne metode. Razprava osvetljuje tudi vlogo Službe državne varnosti (SDV), ki je oba sistematično spremljala, analizirala njune publikacije ter ju dojemala kot grožnjo jugoslovanskemu režimu. Prispevek tako razkriva tudi metodologijo nadzora tajne politične policije nad emigrantskimi intelektualci, razkriva ozadje delovanja Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo (AONS) ter identificira ključne parametre, ki jih je SDV uporabljala za označevanje sovražne dejavnosti. Raziskava s tem ponuja vpogled v širši represivni aparat jugoslovanske oblasti in hkrati preučuje,

* Dr. David Hazemali, znanstveni sodelavec, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, david.hazemali@um.si, ORCID ID: 0000-0001-9776-8224.

** Dr. Ana Šela, docentka, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, ana.sela@um.si, ORCID ID: 0000-0002-1481-9055.

kako je politična emigracija oblikovala diskurz o neodvisnosti Slovenije ter se soočala z notranjimi razhajanja in zunanji pritiski.

KLJUČNE BESEDE: Slovenska politična emigracija, Služba državne varnosti/SDV, Franc Jeza, Branko Pistivšek, neodvisnost Slovenije

Abstract

The authors analyse the ideological and political differences and similarities between Franc Jeza and Branko Pistivšek, two representatives of the Slovenian political emigration during the Cold War. Both Jeza, a shrewd strategist, and Pistivšek, a passionate cultural activist, advocated for Slovenian independence, but they used different methods in doing so. The discussion also sheds light on the role of the State Security Service (SDV), which systematically monitored both men and analysed their publications, perceiving them as a threat to the Yugoslav regime. The article thus simultaneously sheds light on the methodology of the secret political police's surveillance of émigré intellectuals, explores the background of the Action Committee for an Independent Slovenia (AONS), and identifies the key parameters used by the SDV to label hostile activity. In doing so, it provides insight into the broader repressive apparatus of the Yugoslav authorities, while examining how the political emigration shaped the discourse on Slovenian independence and dealt with internal divisions and external pressures.

KEYWORDS: Slovenian political emigration, State Security Service, Franc Jeza, Branko Pistivšek, Slovenian independence

Uvod¹

V senci hladne vojne, ko je jugoslovanski enopartijski režim s trdo roko zatiral vsakršne znake separatizma in neodvisniškega razmišljanja, se je v slovenski emigraciji oblikovala mreža intelektualcev, publicistov in ak-

1 Avtorja se zahvaljujeva študijskemu centru za narodno spravo in Društvu slovenskih izobražencev za povabilo na znanstveni posvet »Franc Jeza (1916–1984): pisatelj, publicist in bорец za samostojno in demokratično Slovenijo, ob 40-letnici smrti«, ki je potekal 20. septembra 2024 v Trstu, na katerem sva predstavila premiso in nekaj izsledkov, ki so bili ključni za nastanek tega prispevka.

tivistov, ki so s svojim delovanjem pomembno prispevali k zorenju ideje o slovenski samostojnosti in neodvisnosti. Med njimi sta bila tudi tržaški Franc Jeza, intelektualni strateg in neomajni zagovornik neodvisne Slovenije, slovenski varnostno-obveščevalni službi najbolj znan kot »Separatist«, ter münchenški Branko Pistivšek, čustveno angažirani kulturni aktivist in pri Službi državne varnosti (SDV) zapisan kot »Delovodja«. Oba sta na nasprotnih geografskih in idejnih polih slovenske emigracije predstavljala dva različna pristopa k prizadevanju za samostojno slovensko državo. Medtem ko je Jezin prispevek neodvisniškem gibanju znotraj slovenske politične emigracije (SPE) – to je njegova aktivistična, publicistična in literarna dejavnost – dobro dokumentiran in priznan, ostaja Pistivškov doprinos k temu cilju razmeroma slabo raziskan, tako kot tudi morebitno sodelovanje med njima.²

V tej razpravi predstavlja podobnosti in razlike med njunimi pogledi na idejo samostojne in neodvisne slovenske države ter njunima *modi operandi*, s čimer osvetljujeva kompleksnost različnih pristopov k zavzemanju za slovensko samostojnost v času, ko je bila ta ideja še podvržena političnim in varnostnim pritiskom. Njuni življenji in delo sva postavila v politično-zgodovinski okvir SPE ter SDV kot organa nadzora, pri čemer z novimi izsledki odpirava vprašanja o ozadju delovanja tržaškega in morebitnega münchenškega Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo (AONS). Ključni del prispevka predstavlja primerjalna analiza Jezinih in Pistivškovih idej in prizadevanj za slovensko neodvisnost, pri čemer v ospredje postavlja tri ključne vsebinske sklope. Prvi se osredotoča na politične strategije obeh akterjev za neodvisno Slovenijo. Drugi sklop obravnava tako aspekte slovenskega intelektualnega kot strateškega nacionalizma³ Franca Jeze kot kul-

2 Predvsem gre izpostaviti *Zbornik simpozija o Francu Jezi* pod uredništvom Marika Tavčarja (1995) ter posamezne prispevke o Jezinem disidentskem delovanju v emigraciji, npr. Boris Pahor, »Franc Jeza skoraj zamolčani disident,« v *Kultura in politika*, ur. Mateja Jančar (Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2007), 117–20. Specifično z njegovim nadzorom s strani SDV sta se ukvarjala Jure Ramšak in Igor Omerza. Glejte: Jure Ramšak, »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – Primer Franc Jeza,« *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010): 961–86; Igor Omerza, *Franc Jeza – Separatist. Velikani slovenske osamosvojitve in Udba* (Trst: Mladika, 2024).

3 Strateški nacionalizem v tem kontekstu je razumljen kot oblika nacionalizma, pri kateri posamezniki delujejo racionalno, torej na podlagi kalkulacij stroškov in koristi, vendar znotraj mentalnih okvirov, ki jih sooblikujejo njihove osebne izkušnje, družbeni razred, spol, ideološke preference, osebnostne značilnosti in čustveno stanje. Glejte: Hartmut Esser in Clemens Kroneberg, »An Integrative Theory of

turnega in emocionalnega nacionalizma Branka Pistivška. Tretji, sklepni sklop primerjalne analize pa je posvečen njunima pogledoma na politični pluralizem v morebitni novi, samostojni slovenski državi.

Razprava ob spominskem gradivu ter posameznih člankih emigracijskega tiska temelji na analizi arhivske dokumentacije SDV, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu SI AS 1931 Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS). Pri tem sva uporabila analitične recenzije emigrantskega tiska, v katerem sta Jeza in Pistivšek objavljala ali ga urejala, ter poročila, informacije in indikativne biltene, ki jih je pripravila SDV. Ti dokumenti osvetljujejo načine spremljanja in nadzora nad slovensko politično emigracijo ter metodologijo, ki so jo uporabljali varnostni organi za identifikacijo in označevanje domnevno sovražnih dejavnosti. V zadnjih desetletjih je opaziti porast znanstvenih in publicističnih obravnav spremljanja politične emigracije, emigrantske duhovščine in tiska, ki jih je jugoslovanska oblast uvrščala med »sovražne« družbene skupine.⁴ Kljub temu številni arhivski dokumenti o tej tematiki ostajajo neraziskani, del gradiva pa je bil verjetno izgubljen ali uničen. Na podlagi teh virov ter podkrepjeno z že izdano izbrano znanstveno literaturo raziskava prispeva k boljšemu razumevanju tako idejnih in političnih dejavnosti obeh obravnavanih akterjev kot delovanja SDV, pri čemer avtorja na podlagi novih ugotovitev analizirava načine, kako je ta obveščevalna in represivna struktura jugoslovanske oblasti sistematično spremljala, analizirala in nadzirala delovanje obeh akterjev. S tem v prispevku ne le

Action: The Model of Frame Selection,« v *Order on the Edge of Chaos: Social Psychology and the Problem of Social Order*, ur. Edward J. Lawler, Shane R. Thye in Jeongkoo Yoon (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 63–85.

- 4 Npr. Ana Šela in Mateja Matjašič Friš, »Nadzor Službe državne varnosti nad revijo Zaliv,« *Annales. Series historia et sociologia* 29, št. 4 (2019): 675–88, pridobljeno 28. 6. 2024, DOI: <https://doi.org/10.19233/ASHS.2019.45>; Ana Šela in David Hazemali, »Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti,« *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020): 879–919, pridobljeno 28. 6. 2024, DOI: <https://doi.org/10.32874/SHS.2020-25>; Darko Friš in David Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti,« *Annales. Series historia et sociologia* 27, št. 4 (2017): 807–22, pridobljeno 28. 6. 2024, DOI: <https://doi.org/10.19233/ASHS.2017.57>; Tomaž Kladnik, »Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije,« *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018): 305–24, pridobljeno 28. 6. 2024, DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2018.13>; Darko Friš, Gregor Jenuš in Ana Šela, »Slovenska politična emigracija skozi oči Službe državne varnosti v šestdesetih letih,« *Acta Histriae* 29, št. 4 (2021): 1073–114, pridobljeno 20. 10. 2024, DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2021.42>.

rekonstruirava specifičnih primerov nadzora nad Jezo in Pistivškom, temveč tudi osvetljujeva širši represivni aparat, ki ga je jugoslovanski režim uporabljal za omejevanje in diskreditacijo emigrantskih političnih pobud. Hkrati izpostavlja, katere dejavnosti, stališča in oblike delovanja so bile v percepciji oblasti označene kot sovražne ter v kolikšni meri je SDV s svojim delovanjem poskušala oblikovati strategije obvladovanja in diskreditacije politične emigracije.

Biografski zabeležki

Življenje, delo in prizadevanja političnega emigranta iz Trsta, Franca Jeze (1916–1984), ki je bil pomemben slovenski domoljub, publicist in pisatelj, so v slovenski znanstveni literaturi danes temeljito obravnavani, čeprav temu pred desetletjem še ni bilo tako. Kljub skromnim začetkom in težkim življenjskim razmeram je Jeza svojo publicistično dejavnost posvetil ideji neodvisne Slovenije. Njegovo delo je zajemalo sodelovanje z emigrantskimi časopisi, kot so *Stvarnost*, *Mladika* in *Slovenska država*, ter publicistične projekte (cela vrsta literarnih del, pamfletov in razprav),⁵ ki so naslavljali asimilacijske pritiske in zagovarjali slovensko suverenost.⁶ Njegove ideje so bile pogosto označene za utopične, vendar je bil vztrajen v prepričanju, da Slovenci lahko obstanejo le v neodvisni državi.⁷ Ta prizadevanja je poskušal izraziti tudi v leta 1961 ustanovljenem Akcijskem odboru za neodvisno Slovenijo (AONS), ki je bil predmet strogega nadzora slovenske SDV. Slednja je Jezo nasploh zaradi protitotalitarnih stališč kot »nevarnega jugoslovanskemu sistemu« in »osrednjega akterja politične emigracije« sistematično spremljala ter mu nadela povedno kodno ime: »Separatist«.⁸ Trudili so se, da bi zmanjšali njegov vpliv, na primer z odpustitvijo z Radia Trst A, prav tako so se poskušali infiltrirati v njegove kroge, da bi pridobili informacije o Jezinih načrtih in stališčih.

5 Sandi Volk, »Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954,« *Zgodovinski časopis* 52, št. 1 (1998): 96.

6 Martin Jevnikar, »Jeza, Franc (1916–1984),« v *Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013).

7 Ramšak, »Politična emigracija v Trstu,« 969.

8 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1931, t. e. 1176, AONS, Informacija: Gibanje za samostojno slovensko državo – obdelava 'Separatist'; anonimke 'Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo' iz Trsta, 23. 2. 1963.

SDV je prav tako skrbno izvajala analizo njegovih publikacij in poskušala preprečiti njihovo širjenje v Sloveniji, saj so se zavedali, da bi njegove ideje lahko imele odmev med Slovenci, zlasti v obdobjih politične in gospodarske nestabilnosti. Jeza je kljub represivnim ukrepom nadaljeval s svojim delovanjem, ki je vključevalo širjenje idej o neodvisni Sloveniji skozi publikacije, npr. zbornik *Alternativa*, revije *Stvarnost* ter *Stvarnost in svoboda*,⁹ ki jih je izdajal v samozaložbi, z izdajanjem plakatov leta 1962 in 1963, v katerih je obsojal gospodarsko izkoriščanje vladajočega režima, ter s številnimi članki v listih *Slovenska svoboda* (München; Trst) in *Slovenska država* (Kanada), s čimer je spodbujal neodvisniško misel, kar je SDV obravnavala kot neposredno grožnjo. Umrli je v Trstu leta 1984, sedem let pred uresničitvijo svojega dolgoletnega cilja – osamosvojitvijo Slovenije.¹⁰

Medtem Branko Pistivšek, z nekaj manjšimi izjemami, v zgodovino-pisju ostaja misteriozna osebnost SPE. Njegova vloga znotraj in vpliv na SPE sta manj znana. Pistivšek je bil v Münchnu živeči domnevni pravnik in urednik, ki je svoje življenje posvetil zavzemanju za samostojno in neodvisno slovensko državo. Rodil se je 11. novembra 1920 v Sv. Štefanu nad Štorami in preživel burno mladost, ki so jo zaznamovale druga svetovna vojna, mobilizacija v nemško vojsko in poznejša emigracija v Nemčijo. Po vojni se je naselil v Münchnu, kjer se je zaposlil pri bavarskem velikanu Siemens in se skozi kolumne, liriko in drugo pisno dejavnostjo vključil v kroge SPE. Okrog njegovega domnevnega študija prava ostaja veliko nejasnosti.¹¹ Kot odločen zagovornik slovenske neodvisnosti in neodvisniške struje Slovenskega državnega gibanja (SDG) je ustanovil in urejal mesečnik *Slovenski glas*, ki je služil kot platforma za njegova brezkompromisna stališča.¹² O svojem glasilu, ki ga je izdajal med letoma 1978 in 1986, je v svojih spominih zapisal, da »*Slovenski glas ni delo nobenega kolektiva, temveč delo enega samega človeka; to je namreč moje osebno*

9 Branko Pistivšek, *Dokumentacija o nastanku mesečnika »Slovenski glas«* (München: samozaložba, 1990), 2.

10 Ivo Jevnikar, »Franc Jeza v Trstu«, *Dileme* 8, št. 2 (2024): 179–203, DOI: <https://doi.org/10.55692/D.18564.24.12>.

11 Pri enem svojih podpisovanj s psevdonimom »dr. Marijan Drevenšek« je k nazivu dodal še *iuris utriusque* (slov. doktor obeh prav). Glejte: Marijan Drevenšek, »Ultimat 'Vestniku'«, *Vestnik – Noticiero*, 1980, letnik 31, št. 8/12, 199. Kot pravnik ali vsaj študenta prava (leta 1963) so ga označili tudi pri SDV; ARS, AS 1931, t. e. 1153, MA 3200-1, Slovenska politična emigracija v zapadnih državah, Ljubljana, oktober 1963, 46.

12 Friš in Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek«, 808.

delo v najpopolnejšem pomenu besede. Vse sem moral napraviti in opravi sam».¹³ V svojih člankih je pogosto kritiziral takratno jugoslovansko enopartijsko oblast in slovenske politične frakcije v zamejstvu in tujini, ki so po njegovem mnenju skupaj z velikim delom slovenske duhovščine ogrožale »prave« interese slovenske neodvisnosti. Njegovi radikalni pogledi in brezkompromisna drža so ga odtujili od mnogih v slovenski diaspori. Zaradi svojih stališč je, podobno kot Jeza, postal tarča nadzora slovenske SDV, ki je o njem vodila dosje s kodnim imenom »Delovodja«, ki pa je bil skoraj v celoti uničen.¹⁴ Opisali so ga kot »slovenskega političnega emigranta v Münchnu, zaposlenega v tovarni »Simmens« [sic.], ki sodeluje pri urejanju sovražne publikacije 'Slovenski glas', ter deluje s protikomunističnih, separatističnih in nacionalističnih pozicij».¹⁵ Friš in Hazemali sta na podlagi pregleda nekaterih ohranjenih dokumentov SDV ugotovila, da sta bila prelomna točka zanj urednikovanje *Slovenskega glasu*¹⁶ ter Pistivškov nastop na frankfurtskem knjižnem sejmu leta 1982.¹⁷ Tako iz gradiva SDV kot tudi Pistivškovih spominov lahko ugotovimo, da je postal ne le tarča opazovanj in sledenja, celo s strani najbližjih, temveč tudi zasliševanj agentov SDV, njegovo glasilo *Slovenski glas* pa jezikovnega, semantičnega in drugih pretresov – t. i. informativnih pregledov. V krogih SDV so glede Pistivškovega idejnega in publicističnega boja za neodvisno slovensko državo obstajala deljena mnenja. Analitiki SDV *Slovenskemu glasu* niso pripisovali večje teže. V enem izmed »informativnih pregledov« so celo zapisali, da »vsebinsko ksromna [sic.] publikacija ne more imeti nobenega posebnega odmeva, kar dokazuje, da je nastala le kot izživljanje in samozadovaljevanje osamljenih posameznikov, ki se

13 Pistivšek, *Dokumentacija*, 4.

14 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Informacija o kaznivih dejanjih in prekrških s političnim obeležjem, prekinitvah dela, anonimnih pisanjih, pomembnejših akcijah in operativnih ukrepih Službe državne varnosti v mesecu maju 1982, 3.

15 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Informacija o kaznivih dejanjih in prekrških s političnim obeležjem, prekinitvah dela, anonimnih pisanjih, pomembnejših akcijah in operativnih ukrepih Službe državne varnosti v mesecu maju 1982, 3.

16 Friš in Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek,« 817.

17 V zvezi s tem so v uredništvu goriškega *Katoliškega glasa* zapisali, da so v Frankfurtu nastopili med drugim tudi »svobodni Slovenci«. To besedno zvezo je uporabilo mesec dni zatem tudi uredništvo *Ameriške domovine*, osrednjega glasila slovensko-ameriške skupnosti v Clevelandu in širši okolici. Glejte: Uredništvo, »Slovenska prisotnost na knjižnem sejmu v Frankfurtu,« *Katoliški glas*, 2. 12. 1982, 2; Uredništvo, »Slovenska prisotnost na knjižnem sejmu v Frankfurtu,« *Ameriška domovina*, 4. 1. 1983, 1.

izgubljajo v mladostnih idealih in zagnanosti«. ¹⁸ Po drugi strani pa je eden izmed agentov SDV na terenu s kodnim imenom »Hanzi« Pistivškovo glasilo označil za »najboljši časopis slovenskih emigrantov«. ¹⁹ Umrli je 23. decembra 1993 v Münchnu, dve leti po osamosvojitvi slovenske države, za katero si je tako prizadeval. ²⁰

Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo in SDV

V začetku šestdesetih let 20. stoletja je vprašanje, ali naj postane Slovenija neodvisna in samostojna država ali pa ostane sestavni del demokratizirane južnoslovanske državne tvorbe, povzročilo idejnopolitično shizmo znotraj večinsko protikomunistično usmerjene SPE. Na svoji majski seji leta 1960 so predstavniki SDG, naslednika Akcijskega odbora za zedinjeno in suvereno slovensko državo (AO), zavrnil t. i. *Slovensko formulo* predsednika Narodnega odbora za Slovenijo (NOS) dr. Mihe Kreka, ki je predvidela demokratizacijo slovenskega etničnega ozemlja, a ob predpogoju nadaljnjega obstoja skupnega jugoslovanskega državnega okvirja. ²¹ V SDG so Kreku v odgovor sprejeli svojo izjavo, v kateri so zapisali, naj slovenski narod »v danem trenutku razglasi svojo državo in si postavi vlado, ki bo z lastnimi oboroženimi silami skrbela za red in varnost slovenskega ozemlja«. ²² Skladno s to neodvisniško strujo SPE se je leto kasneje v Trstu pojavil že omenjeni AONS, ki ga je SDG »prepoznalo kot svoje evropske predstavnike«. ²³ Za gonilno silo tržaškega AONS je bil že v šestdesetih letih prepoznan Franc Jeza. ²⁴

Slovenska politična policija SDV, pred letom 1966 in splošno bolj znana kot UDBA (*Uprava državne bezbednosti*) ali UDV (*Uprava državne varnosti*), je intenzivno spremljala in nadzor izvajala nad pravzaprav vso

18 ARS, SI AS RSNZ SRS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Značilnosti emigrantskega glasila Slovenski glas (10. številka), januar, 1984.

19 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 16.

20 Andreja Klasinc Škofljanec, *Vodnik po arhivskem gradivu Studia slovenica: druga, dopolnjena izdaja* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2006), 145; Friš in Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek«, 808; Uredništvo, »Grobovi«, *Slovenska država*, februar 1994, 2, 4.

21 Ramšak, »Politična emigracija v Trstu«, 965.

22 Janez Nared, »Slovenska povojna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije«, *Dve domovini* 13 (2001): 150–51.

23 Nared, »Slovenska povojna politična emigracija«, 151.

24 ARS, AS 1931, t. e. 1153, MA 3200-1, Slovenska politična emigracija v zapadnih državah, Ljubljana, oktober 1963, 41–45.

slovensko politično emigracijo,²⁵ saj je v njej videla grožnjo enotnosti in stabilnosti Jugoslavije ter hkrati »stalni varnostni problem«.²⁶ Delili so jo na zmerno, lojalno in ekstremno²⁷ – zlasti so bili pozorni na poskuse emigrantov, ki so za podporo svojih idej in delovanja poskušali pridobivati ostale izseljence in delavce na začasnem bivanju in delu v tujini.²⁸ V SDV so ocenjevali, da so bili politični emigranti razdeljeni na več heterogenih skupin z različnimi ideološkimi platformami, ki naj bi si med seboj močno nasprotovale, hkrati pa vsem pripisovali skupne lastnosti, kot so ekstremni nacionalizem, separatizem, antikomunizem in splošno sovraštvo proti SFRJ. V Arhivu Republike Slovenije je v fondu SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, ohranjenih okoli 80.000 emigrantskih dosjejev.²⁹

V šestdesetih letih, ko sta z delovanjem konkretnije začejala Jeza in Pistivšek, je SDV glede na svoje cilje razdelila SPE v dve skupini: tisto, ki je SFRJ videla v smislu bolj demokratične, enotne in svobodne Jugoslavije, in tisto, ki je slovensko situacijo videla v smislu samostojne slovenske države oziroma konfederativnega statusa Slovenije v jugoslovanski skupnosti. Predstavne organizacije slednje skupine, ki je zagovarjala samostojno Slovenijo, so v tem času po ocenah SDV bile:³⁰ Žebotovo Gibanje za samostojno slovensko državo, ustanovljeno leta 1958 s sedežem v Torontu, in njihovo glasilo *Slovenska država*; SDG v Buenos Airesu s časopisom *Smer v slovensko državo*; ter AONS, s centrom v Trstu (po nekaterih podatkih tudi s »podružnicami« Münchnu in v Celovcu), ki ga je vodil Jeza, ki je leta 1964 urejal tudi glasilo *Slovenska svoboda*.³¹

Zlasti so bili pri SDV pozorni torej na emigrantski tisk omenjenih skupin. Približno v času, ko so se v emigrantskem časopisju pojavile prve kolumne, podpisane z imenom AONS, so bili v letih 1962 in 1963 razpečevani letaki,

25 Ana Šela, »Operations 'Venček' and 'Prstan': Monitoring of Mixed Marriages with Eastern European Citizens in Socialist Republic of Slovenia by the State Security Service in the 1980s,« *Studia Historica Slovenica* 24, št. 1 (2024): 209, DOI: <https://doi.org/10.32874/SHS.2024-06>.

26 ARS, AS 1931, t. e. 2313, MA-701, Delovni program za izdelavo ocene vojaško-političnih, ekonomskih in drugih razmer v primeru agresije, Ljubljana 1987, 3–4.

27 Friš, Jenuš in Šela, »Slovenska politična emigracija,« 1075, 1086–091.

28 Šela in Hazemali, »Spremljanje slovenskih delavcev,« 879–919.

29 Jenuš, »Digitalizacija in anonimizacija arhivskega gradiva,« 69.

30 ARS, AS 1931, t. e. 1154, MA 3200-1, Slovenska politična emigracija in njeno politično delovanje proti Jugoslaviji, Ljubljana 10. 3. 1966, 7.

31 Glasilo je začelo izhajati avgusta leta 1964. M. G., »Razmah naše misli in akcije,« *Slovenska država*, 1. 11. 1964, 4.

ki so preplavili Trst z okolico ter pozivali k uporabi, ta organizacija pa je s tem začela vzbujati pozornost. Prav leta 1963, ki ga je SDV označila za »*prelomno leto aktivnosti slovenske politične emigracije*«, so AONS povezali s Francem Jezo in nekaterimi drugimi predstavniki slovenske politične emigracije. Omenjeni letaki oz. t. i. *Poslanice slovenskemu narodu za novo leto* naj bi bili tiskani v več sto izvodih, omenjali pa so izkoriščanje Slovenije s strani drugih republik v gospodarskem smislu, se postavili proti »srbski kolonizaciji« ter Slovence pozivali k prizadevanju za samoodločbo, proteste proti Titu in na splošno proti tedanjemu jugoslovanskemu sistemu.³² Hkrati so pozivali tudi k zbiranju orožja ter ustanavljanju tajnih osvobodilnih odborov ter odpor- niških skupin.³³ Jeza je v intervjuju za *Slovensko državo* na vprašanje o tem, s kakšnimi sredstvi bi morebitno »osvobodilno« gibanje ustvarilo neodvisno državo odgovoril: »Z demokratičnimi, ker je naše gibanje demokratično. Zgodovina pa uči, da je za zrušenje nasilniških režimov vedno potrebno uporabiti tudi orožje. Tudi demokracije imajo pravico do orožja v boju proti nasilju.«³⁴ Tak način prizadevanj za neodvisno Slovenijo je bil z več strani obsojan. V zamejski reviji *Most* je Dušan Božič npr. zapisal:

Brez sleherne zaslombe svetovnih političnih tokov, brez vsakih material- nih sredstev in brez zadostne organizacijske predpriprave je 'Aksijski od- bor za neodvisno Slovenijo' pozival Slovence v domovini na odpor in to celo oborožen odpor. S tem je pokazal ne samo veliko politično naivnost, temveč naravnost neverjetno neodgovornost, saj bi se tak svetovnopoli- tično osamljen upor nujno moral zadušiti sam v sebi.³⁵

Tudi *Klic Triglava* je bil do takšnega načina skeptičen:

Že pred leti smo pisali: ideja slovenske države in državnosti je dobra in jo je treba gojiti in krepiti, ker vzbuja politično samozavest, če nič drugega. Drugo vprašanje pa je, kako to idejo izpeljati, in ob kakem času. Žal ka- žejo naši Samoslovenci prav za to najmanj političnega realizma. Morda jih utegne Katanga kaj naučiti, če sploh kaj?!³⁶

32 ARS, AS 1931, t. e. 1154, MA 3200-1, Emigracija na zahodu splošno 1964–1968–1970, Ljubljana 24. 1. 1964.

33 ARS, AS 1931, t. e. 1153, MA 3200-1, Slovenska politična emigracija v zapadnih državah, Ljubljana, oktober 1963, 41–45.

34 »Razmah naše misli in akcije,« 4.

35 Dušan Božič, »Smeri sodobnega političnega ozadja,« *Most*, 1966, 177.

36 Uredništvo, »Slovenska država,« *Klic Triglava*, 19. 1. 1963, 1.

Prav tako *Ameriška svoboda* ter *Katoliški glas*:

Kdor ščuva k upor in ga skuša sprožiti v času, ko izgledov na uspeh po človeški pameti ni, kaže le svojo neodgovornost in preziranje do narodnega dobra, pa naj navaja za upor še tako visoke ideale.³⁷

Zato je prav, če zaključim ta dopis, da se z »akcijskim odborom za neodvisno Slovenijo« ne strinjamo vsi katoliško in demokratsko usmerjeni zamejski Slovenci. Večina izmed nas odklanja zamisel »neodvisne Slovenije« in še bolj osvobodilni boj, kot si ga želi omenjeni akcijski odbor.³⁸

Odločno in jasno je svoje mnenje o teh letakih povedal tudi dr. Miha Krek v *Zborniku Svobodne Slovenije* za leto 1964. Mnenje, ki ga »odobravajo vsi razumni Slovenci v izseljenstvu«, je izrazil takole:

Nastopi naši naj bodo skrbno pripravljeni. Mislimo vedno na učinek, ki ga napravimo na neposredno okolico in na ljudi v domovini. Diskreditirana emigracija ne velja nič, ne doma, ne pred tujci. Emigracija, ki je razcefrana v medsebojnih prepirih, sproti podira, kar bi rada gradila. Hud primer nespametnega početja v emigraciji, zlasti politično nespametnega početja, so bili letaki, ki so nosili tiskan podpis akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo in so prihajali v zadnjem letu na naslove znanih demokratično mislečih ljudi v domovini. Vsebina je bila hujskanje k upor in proti državi. Ljudje doma itak neprestano žive v strahu pred novimi preganjanji. Splošen je strah pred novimi revolucijami in državljanskimi vojnami. Razširjevalci hujskarije nimajo najmanjših sredstev, da bi zaščitili tiste, ki bi se pozivu odzvali. V nekih ozirih je taka hujskarija bolj grda kot sama komunistična medvojna propaganda. Komunisti so lagali, denuncirali, gonili ljudi v smrt in nesrečo. Vse to dela tak letak. Razlika je pa v tem, da so komunisti tudi sebe izpostavljali, svoje ljudi gnali na barikade, novi letakarji pa sede v varnem zavetju svobodne dežele. Dobro je, da v domovini vsakdo ve, da je slovenska emigracija nezmožna take neumnosti, pripiše hujskarijo poedincem in jo zavrže. Vendar ostane gotova škoda. Doma itak javna in zasebna služba režima neprestano bije po emigraciji. Trdna mora biti vera tistih, ki nas pravično cenijo. Taka

37 Vodstvo MZ, »O osvobodilnem boju 'za neodvisno Slovenijo',« *Ameriška domovina*, 2. 8. 1963, 2.

38 P. Š. – najbrž Peter Šorli, »O osvobodilnem boju 'za neodvisno Slovenijo',« *Katoliški glas*, 25. 7. 1963, 3.

neumnost pa vendar uničuje naše dobro ime, vzbudi vsaj dvome in strah, da je iz emigracije pričakovati tudi škodo, ne le pomoč, ki si jo žele. Taka neumnost povzroča novo preplašenost bolj med tistimi, ki letake dobe, kot pa med nasilnimi oblastniki. Ljudje doma pričakujejo od emigracije solidne opore in pomoči v njihovem mučnem prizadevanju za znosno življenje, ne hujskarij, ki jih komunistična oblast vsak čas lahko zlorabi za povod, da huje pritiska in preganja.³⁹

Za »*politično nespametno dejanje*« so letake AONS-a označili tudi pri *Slovenski svobodi*, kjer so zapisali, da avtorji letakov niso povzročili nič drugega kot strah in negotovost ter dali oblasti dodaten povod za represijo. Namesto pričakovane podpore v težkih razmerah naj bi prispevali k »*poglobitvi preplašenosti in dvomov*«. ⁴⁰ Ob tem velja omeniti, da je bil Jeza na začetku svojega aktivnega delovanja veliko bolj radikalen v svojem pristopu. Njegove pobude v okviru AONS so sprva vključevale tudi ostre pozive k uporabi proti jugoslovanskemu režimu, kar je odražalo njegovo prepričanje, da je odločnejše delovanje nujno za preboj ideje o neodvisni Sloveniji. V tistem času je bil Jeza prepričan, da je mobilizacija javnosti preko takšnih neposrednih pozivov bistvena za dvig narodove zavesti in odpor proti totalitarni oblasti. Kasneje pa je, ob zavedanju posledic in odziva oblasti na tovrstna dejanja, svoj pristop omilil ter se osredotočil na širjenje osamosvojitvene misli skozi intelektualno utemeljene razprave in publicistično dejavnost.

V ohranjenih poročilih SDV se AONS vselej pojavlja kot ena entiteta, ki pa naj bi imela tudi svoje »pункte« na Koroškem v Celovcu in v Zahodni Nemčiji v Münchnu. V zvezi s tem so analitiki SDV zapisali naslednje:

Osnovna dejavnost je sovražna propaganda preko tiskanega materiala (pošiljanje lista 'Slovenska svoboda' in letakov v Slovenijo in po inozemstvu), v zadnjem obdobju pa tudi čisto ekstremna s pozivi k oboroženemu odporu, sabotажam, diverzijam itd. V skupini delujejo emigranti in pripadniki mlajše generacije manjšine v Italiji in na Koroškem. Glavne pozicije so v Trstu, Celovcu, Münchnu, Fribourgu in v Švedski. Neke identificirane zveze obstajajo tudi v Angliji. Skupina je močen organizator propagandnih akcij. Najaktivnejši člani: JEZA Franc, MLJAČ Franc, BANDELJ Sergej, MAVER Mario, RUDOLF Ivan – vsi v Trstu, PISTIV-

39 »Dr. Miha Krek,« v: *Svobodna Slovenija: zbornik: 1964*, ur. Miloš Stare et al. (Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1963), 118–19.

40 Ibid., 119.

ŠEK Branko – München, VRTAČIČ Ludvik – Fribourg, LIPUŽ Florijan, NAHTIGAL Maks – Celovec, TOMAŽIČ Vinko – Švedska. Skupina se informativno obdeluje.⁴¹

Specifično za München velja na tem mestu izpostaviti ugotovitev, da SDV v bavarski prestolnici – izvzemši Organizacijo slovenskih študentov v Münchnu (katere član naj bi bil Pistivšek)⁴² – v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih ni zasledila obstoja nobene podobne slovenske zanje ekstremno-sovražne ali teroristične organizacije. SDV je celo zapisala, da v nekaterih dokumentih AONS za svoj center navajajo München pač zaradi »razlogov zakritosti«.⁴³

Edina evidentna korelacija med AONS, ki je dokazano deloval v Trstu, in domnevnem AONS v Münchnu sta bila štirimesečni obstoj glasila *Slovenska svoboda*, za katerega je Pistivšek v svojih spominih zapisal, da je bil projekt Franca Jeze,⁴⁴ ter Pistivškovo domnevno sodelovanje z Jezo in tržaškim AONS. Obstoj Jezine *Slovenske svobode* je bil kratkotrajen, ker naj bi po Pistivškovih besedah njegovo delovanje z ostrim neodobravanjem pomagala zrušiti tamkajšnja slovenska duhovščina.⁴⁵ V uvodniku prve številke, ki ga je povzela *Slovenska država*, je »zastopnik Akcijskega odbora za neodvisno slovensko državo v Evropi«, pri katerem gre verjetno za Franca Jezo, zapisal, da je poslanstvo AONS »[o]rganizirati in razviti čini širšo in čim močnejšo akcijo med Slovenci samimi in v tuji javnosti za osvoboditev slovenskega naroda izpod sedanje totalitarne titovske vladavine in za ustanovitev demokratične neodvisne Slovenije.«⁴⁶ V zvezi z organizacijsko strukturo pa je zapisal naslednje: »Lahko le rečem, da gibanje nima togih organizacijskih oblik, ampak da skuša prodreti v širino in predvsem s pogumnim, inteligentnim in

41 ARS, AS 1931, t. e. 1154, MA 3200-1, Emigracija (zahod) splošno, Slovenska politična emigracija in njeno sovražno delovanje proti Jugoslaviji, Ljubljana, 10. 3. 1966, 5.

42 SDV leta 1963 poroča o Zvezi slovenskih študentov v emigraciji, ki naj bi bila ustanovljena leta 1958 v Fribourgu v Švici. Glavni organizator te zveze naj bi sicer bil Ludvik Vrtačič, njen politični koncept pa je sovpadal z AONS-ovim – torej samostojna slovenska država. Pistivšek naj bi se v okviru omenjene zveze trudil "opularizirati" idejo o samostojni slovenski državi, pri čemer se je povezal s študenti, vključeni v AONS v Trstu; ARS, AS 1931, t. e. 1153, MA 3200-1, Slovenska politična emigracija v zapadnih državah, Ljubljana, oktober 1963, 46–47.

43 ARS, AS 1931, t. e. 1154, MA 3200-1, Emigracija (zahod) splošno, Slovenska politična emigracija in njeno sovražno delovanje proti Jugoslaviji, Ljubljana, 10. 3. 1966, 7.

44 Pistivšek, *Dokumentacija*, 2.

45 Pistivšek, *Dokumentacija*, 2–4.

46 M. G., »Razmah naše misli in akcije,« *Slovenska država*, 1. 11. 1964, 4.

*poštenim nastopom prežeti slovensko javnost z idejo neodvisne Slovenije.*⁴⁷ Iz zapisanega se da strniti, da je pri AONS najbrž torej šlo za osebni Jezin projekt, h kateremu je privabil somišljenike, vendar se na temeljih neodvisniške misli, razširjevanja letakov in publicistične dejavnosti ni formirala dolgoživa organizacijska tvorba. V poročilu SDV iz leta 1969 naj bi ostala politična emigracija AONS ocenila tako: »Jeza [je] že velik entuziast, toda brez sposobnosti oceniti realnost življenja in zato usmiljenja vreden.«⁴⁸ SDV je zapisala, da naj bi to bila ocena manjšincev, ki ga najbolje poznajo. O domnevnem Münchenskem AONS iz ugotovljenega in pregledanega gradiva ni moč potegniti podobno jasnih ugotovitev. Pistivšek, ki je bil v danih letih že aktiven v SPE, v svojih spominih AONS ne omeni niti z besedo. V kolikor je takšna tvorba, morda neke vrste podružnica tržaškega AONS, v bavarski prestolnici takrat obstajala, zanjo nimamo dokazov, saj ni konkretnije omenjena niti v poročilih SDV niti v Pistivškovih memorialih; slednji bi v spominih takšno sodelovanje z vodilnimi akterji bržkone omenil, saj vemo, da se je rad znal pohvaliti.⁴⁹ Zanimivo, Pistivšek tudi ni omenil sodelovanja z Jezzo ali tržaškim AONS. Je pa Pistivšek podrobno »opazoval« Jezino urednikovanje *Slovenske svobode*, kar odpira številna nova vprašanja, povezana z odnosom med obema slovenskima borbema za neodvisno in samostojno slovensko državo.

Separatist in Delovodja: primerjalna analiza

Podstat primerjalne analize delovanja obeh obravnavanih pomembnih članov SPE daje njuno verjetno edino bolj razvidno stičišče: že opisano neomajno zavzemanje za slovensko neodvisnost in kritika jugoslovanskega režima. Čeprav sta za širjenje obojega ubrala takrat najbolj razširjen medij, tisk, pa je bila narava njunega dela in aktivizma – lahko govorimo o politični strategiji – izrazito različna.

Politična strategija Franca Jeze prizadevanja za neodvisno Slovenijo je bila preudarno zasnovana in je temeljila na več ključnih vidikih, ki so odražali njegov premišljen, a odločen pristop k osamosvojitvi. Njegova strategija je temeljila na oblikovanju ideološkega okvira, ki bi združeval Slovence v prizadevanju za neodvisnost, ne glede na njihove politične in ideološke razlike. V svojih publikacijah je Jeza razvijal kritiko jugoslovanskega unitarizma in

47 Ibid.

48 ARS, AS 1931, t.e. 1154, MA 3200-1, Emigracija na Zahodu (1969–1970), Informacija o slovenski politični emigraciji, datum neznan 1969, 10.

49 Glejte: Friš in Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek«.

socializma, poudarjajoč, da je jugoslovanski režim ključna ovira za uresničitev slovenske suverenosti. Zavzemal se je za etnično in kulturno utemeljeno državo, kjer bi slovenska identiteta, jezik in kultura predstavljali osrednji del državotvorne misli. Jeza je verjel, da je slovenski narod upravičen do svoje lastne države, v kateri bi bili politična svoboda, demokracija in pluralizem zagotovljeni kot temeljne vrednote. Kot vodilna osebnost AONS je v Trstu oblikoval strateško platformo za koordinirano delovanje slovenske politične emigracije. S tem je vzpostavil organizacijsko in intelektualno osnovo za delovanje v smeri samostojne Slovenije. Ključno orodje Jezine politične strategije je predstavljalo publicistično delo, saj je bil prepričan, da je ozaveščanje slovenskega naroda o nujnosti neodvisnosti ključnega pomena za uspeh osamosvojitvenega prizadevanja. S svojimi objavami je poskušal vzbuditi narodno zavest in okrepiti željo po politični samostojnosti. Poleg intelektualnega in publicističnega delovanja pa je Jeza zagovarjal tudi diplomatski pristop. Verjel je, da je za uspeh neodvisniških prizadevanj ključno vzpostaviti slovensko identiteto v mednarodni skupnosti in pridobiti podporo drugih držav za slovensko osamosvojitve. Jeza je zagovarjal strateško in postopno uveljavljanje ideje o neodvisnosti, pri čemer je želel izkoristiti politične razmere v Evropi in mednarodne politične trende za pridobitev podpore slovenski osamosvojitvi.

Na drugi strani je za razumevanje Pistivškovega idejnopolitičnega nazora in njegovih pogledov na idejo o neodvisni in samostojni slovenski državi potrebno vzeti v obzir nekatere specifičnosti: prvič, Pistivškovo razumevanje političnih polov in ideologije kot take je bilo črno-belo, tako kot je bil tudi njegov odnos do maloštevilnih oseb, ki so bili tako ali drugače del njegovega osebnega življenja. V njegovih očeh je veljalo pravilo, ali si bil za popolno neodvisnost Slovenije, temelječo na krščanskih vrednotah in etnični homogenosti slovenskega naroda, ali pa si bil nasprotnik te ideje in posledično tarča njegovih kritik. Zdi se, da je metal v isti koš takratno jugoslovansko vlado, tej vladi zveste slovenske politike, Srbe – do katerih je Pistivšek razvijal skrajno ksenofobno stališče, predstavnike SPE, ki so zavzeli Krekovo t. i. jugoslovansko stališče pri reševanju slovenskega vprašanja – te je označil za »jugoslovenarje«, velik del slovenske duhovščine in vse osebe iz svojega življenja, s katerimi je prišel v konflikt oziroma z idejami, s katerimi se ni strinjal. Na jesen življenja je v ta svoj »koš neodobravanja« vrgel tudi ZDA in druge države Zahoda, ki leta 1990 še niso želele priznati neodvisnosti Republike Slovenije.⁵⁰ Drugič, tako v svojem glasilu kot tudi v drugih časnikih SPE,

50 Branko Pistivšek, »Tretja pot...«, *Slovenska država*, januar–februar 1992, 8, 10.

v katerih je objavljaj, se je Pistivšek najpogosteje pojavljal pod svojimi številnimi psevdonimi, med katerimi je prednjačil psevdonim dr. Marijan Drevenšek. Tako analitiki SDV kot Pistivšek sam so potrdili istovetnost teh namišljenih oseb s Pistivškom, vendar pa to ne zadostuje, da bi z gotovostjo trdili, da je za prav vsemi kolumnami, mnjenji, obrekovanji itn., pod katerimi so se podpisale te ugotovljene namišljene osebe in ki predstavljajo poleg njegovih spominov poglavitni vir za Pistivškovo življenje in delo, resnično stal Pistivšek. Tretjič, analiza njegove pisne produkcije je pokazala neskladja pri nekaterih pomembnih stališčih, ki jih je zavzemal, ter tudi sicer v številnih njegovih primerjavah, ki so bile nepogrešljiv repertoar pri obračunavanju z drugače mislečimi. Tako je na primer v eni svojih razprav, objavljenih v *Slovenskem glasu*, zapisal, da bi bilo bolje, če bi se Republika Slovenija osamosvojila v tedanjih republiških mejah »pa čeprav pod slovenskimi komunisti«, ⁵¹ kot pa da bi ostala še naprej v jugoslovanskem državnem okvirju, kar je bilo seveda v popolnem nasprotju z njegovo deklarirano in verbalno večkrat izraženo ničelno toleranco do Zveze komunistov Slovenije. Na to je leta 1980 opozoril Rudolf Smersu, zaradi česar ga je Pistivšek neutrudno napadal praktično do svoje smrti. Sebi je kontriral tudi pri vprašanju upravne ureditve samostojne slovenske države. V eni svojih številnih razprav v *Slovenskem glasu* je republikanski model zamenjal za »*novo Slovenijo*« brez predsednika države, ki bi kot »*neodvisna Valukova kneževina*« postavila na čelo vladarja z dosmrtnim stažem. ⁵² Podobno zanimive kontradikcije je zapustil tudi v svojih spominih: »*ultrakonservativne SLSarje*« je označil za levičarje, »*jugoSLSarje*« ter kot predstavnike »*jugoslovenarjev vseh odtenkov*«, ob zlivanju srda na slovensko duhovščino pa je Franceta Dolinarja označil za »*karizmatičnega in vzornega slovenskega duhovnika*«. ⁵³

Zdi se, da je Pistivšek posnemal Jezino strategijo, s katero je slednji želel doseči svoje idejnopolitične neodvisniške cilje. Tako kot Jeza je namreč tudi sam izbral besedo kot poglavitno orodje za širjenje svojih prizadevanj za neodvisno in samostojno slovensko državo na slovensko etnično ozemlje in med slovensko diasporo. Ugotovimo lahko še, da je Pistivšek gradil svoje argumente na podobnih, če ne enakih ideoloških premisah kot Jeza: Slovenijo je videl kot jetnico komunistov iz Beograda, Slovence kot narod, ki so ga preplavili Srbi in ki mu grozi »srbizacija«, katoliško vero kot enega ste-

51 Rudolf Smersu, »Ne-slovenski glas,« *Vestnik – Noticiero*, 1980, 5/6/7, 109.

52 Branko Pistivšek, »Privid naše svobode: Slovensko vladarstvo,« *Slovenski glas*, januar 1983, 1, 4.

53 Pistivšek, *Dokumentacija*, 3.

brov Slovenstva in slovenske kulture, samostojno in neodvisno slovensko državo pa kot edini »pravi cilj«, za katerega se je vredno boriti.⁵⁴ Tako kot Jeza je tudi Pistivšek začel z urednikovanjem svojega glasila *Slovenski glas*, za katerega je v svojih spominih zatrdil, da ni dopustil, da bi podlegel enaki usodi kot Jezina *Slovenska svoboda*.⁵⁵ Jezo je posnemal tudi pri *pro forma* ustanovitvi lastne narodnobuditeljske emigrantske organizacije v Švici leta 1971 – Slovenskega narodnega predstavništva, ki ga je deklariral za edinega, ki nosi težo, njegovo predstavniško telo pa za edino, ki ima to pristojnost, da naslavlja vsa slovenska vprašanja. SDV je že leta 1963 ugotavljala, da se je Pistivšek v okviru že omenjene Zveze slovenskih študentov v tujini trudil formirati začasno slovensko predstavništvo povsem po Jezinem vzoru, ki bi lahko pred zahodno javnostjo zastopalo interese Slovenije ter »povezovalo in koordiniralo vso aktivnost na liniji samostojne Slovenije«.⁵⁶ Prav tako so predvidevali, da bo Pistivšek v tej smeri postal veliko aktivnejši in imeli so prav.

V zvezi s švicarskim SNP velja izpostaviti ugotovitev Friša in Hazemalija, da se to ni nikoli manifestiralo v čem drugem kot v programu, ki ga je Pistivšek objavil v svojem glasilu in v katerem je moč opaziti elemente Jezinih *Poslanic slovenskemu narodu* iz let 1962 in 1963,⁵⁷ ki sta pozivali k političnemu boju za samostojno Slovenijo⁵⁸ in so jih razdeljevali po Trstu na avte z jugoslovansko registrsko tablico.

Pistivšek je velik del svojega življenja še posebej cenil hrvaško politično emigracijo in hrvaška emigrantska telesa po svetu. Cilj velikega dela hrvaške politične emigracije je bila samostojna hrvaška država, pri čemer so se v veliki meri opirali na ustaštvo. Hrvaška (pa tudi slovenska in zvezna) SDV je hrvaško politično emigracijo, ki se je posluževala tudi terorističnih in diverzantskih akcij, še posebej skrbno spremljala, predvsem v Zvezni republiki Nemčiji, kjer je bila ta najbolj aktivna. V Münchnu, kjer je de-

54 Dr. Marijan Drevenšek, »Zakaj novi list?«, *Slovenski glas*, julij 1978, 1.

55 Pistivšek, *Dokumentacija*, 2–3.

56 ARS, AS 1931, t. e. 1153, MA 3200-1, Slovenska politična emigracija v zapadnih državah, Ljubljana, 1963, 47.

57 Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo, »Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1962«, *Slovenska država*, 1. 3. 1962, 1; Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo, »Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1963«, *Slovenska država*, 1. 7. 1963, 1–2.

58 ARS, AS 1931, t. e. 1176, AONS, Informacija: Pokret za samostojno slovensko državo Toronto – Obdelava "Separatist", vključevanje tržaške mladine v Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo, 17. 6. 1963; ARS, AS 1931, t. e. 1176, AONS, Informacija: Propagandna dejavnost Jeze Franca, vodje "Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo" v Trstu (obdelava "Separatist"). Sestavil: Dušan Perme, 28. 3. 1964.

loval tudi Pistivšek, je hrvaška emigracija že v petdesetih letih vzpostavila organizacijo Ujedinjeni Hrvati Njemačke (UHNj), člani katere so bili v glavnem nekdanji oficirji iz Neodvisne države Hrvatske. V šestdesetih je njen predsednik postal Ante Vukić, ki se je imel za edinega pravega naslednika Anteja Pavelića, UHNj pa kot edino pravo naslednico ustaškega gibanja – kar je povzročilo nestrinjanje in razkol znotraj organizacije, Vukić pa je želel preprosto izključiti vse svoje nasprotnike, sedež organizacije je prestavil v Dortmund, mnogi so tako organizacijo zapustili, kot pa je zapisala takrat še UDBA,⁵⁹ je s tem organizacija postala manj vplivna.⁶⁰ Vukićeve karakteristike je bilo očitno videti tudi v samem Pistivšku. Tako je že omenjeni SDV informator Hanzi v enem izmed poročil celo dodal, da je Pistivšek po mnenju dr. Ljuba Sirca »za slovensko emigracijo tisto, kar je Vukić Ante za Hrvaško«.⁶¹

Vidimo lahko, da je mogoče med razmišljanjem in delovanjem obeh potegniti nekatere pomembne vzporednice, vendar pa avtorja hkrati ugotavlja, da je bila narava Pistivškovega dela in aktivizma precej različna od Jezine. Medtem ko je prvi izražal svoje misli neomajno, a preudarno ter se je ogibal sovražnemu tonu, je bil Pistivšek temperamenten, neizprosno direkten in žaljiv do vseh tistih, ki jih je preziral. Pri svojem izražanju je uporabljal številne *ad hoc* tvorjene arhaične, včasih tudi srbohrvaške skovanke. Vse življenje se je trudil prodreti v sam vrh slovenske politične emigracije in doseči spoštovanje, ki so ga uživali nekateri njegovi sodobniki, še posebej Jeza, vendar mu to za razliko od Jeze ni uspelo.⁶²

Kar zadeva drugi vsebinski sklop analize, tj. razumevanje in izvajanje nacionalizma, ga je Jeza zagovarjal zlasti kot odgovor na jugoslovanski unitarizem in kulturno zatiranje, ki ju je videl kot glavni oviri za slovensko suverenost. V svojih publikacijah je kritiziral vključitev Slovenije v socialistično Jugoslavijo brez plebiscita, označujoč to kot »vojaško zasedbo« in »politično ideologijo, ki se ni ozirala na zgodovino in narodno zavest«.⁶³ Jugoslovanski komunizem je opisal kot »več kot fašističen« zaradi njegove

59 UDBA (slov. UDV – Uprava državne varnosti ali srb. UDB – Uprava državne bezbednosti) se šele po letu 1966 preimenuje v SDV.

60 ARS, AS 1931, t. e. 2325, Ujedinjeni Hrvati Njemačke: separat iz projekta »Sastav i osnovne karakteristike organizacija neprijateljske emigracije poreklom iz Jugoslavije«.

61 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 13; Friš in Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek«, 819.

62 Friš in Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek«, 820.

63 Franc Jeza, »Demokracija«, v *Demokracija: Zbornik za družbena vprašanja*, ur. Franc Jeza (Trst: samozaložba, 1980), 5.

»policijske narave in osebne diktature«, ki je bila v njegovih očeh krinka za velikosrbstvo. V slednjem lahko opazimo jasno korelacijo s Pistivškom. Jeza je v svojih člankih, kot je »Slovenija se mora izluščiti iz Azije«, ⁶⁴ poudarjal kulturne razlike med Slovenci in »bizantinskim Balkanom«, s čimer je zagovarjal pravico do neodvisne slovenske države na podlagi kulturne in zgodovinske identitete. V svojem nacionalizmu je bil odločen zagovornik ideje, da »noben narod ne more uživati resnične demokracije brez lastne države«. ⁶⁵ Poudarjal je zgodovinsko pravico Slovencev do samostojne države in se postavil proti vsakršni obliki jugoslovanske federacije, ki je po njegovem mnenju nasprotovala načelom resnične demokracije. Zavzemal se je za idejo, da bi se vsi, ki se ne strinjajo z neodvisno Slovenijo, »izločili iz slovenske narodne skupnosti«. Jeza je izpostavljал pomen oblikovanja slovenske države na podlagi zgodovinskih in kulturnih temeljev, s čimer je izrazil prepričanje v nujnost ohranjanja slovenske narodne identitete in suverenosti kot pogoja za resnično demokratično življenje. ⁶⁶

Pistivšek je, podobno kot Jeza, izpostavljал zatiranost slovenskega naroda s strani enopartijske komunistične oblasti na eni ter Srbov na drugi strani. Iz ohranjenega pisnega gradiva lahko ugotovimo, da je bil vseskozi kritičen in mestoma celo sovražen do Srbov, ki jih je krivil za »srbizacijo Slovenije«, do obstoja Jugoslavije kot take ter še zlasti do jugoslovanstva. V zvezi s tem je pod psevdonimom dr. Marijan Drevenšek zapisal naslednje:

Takoj po dejanski zasedbi jugookupacijskih čet se je namreč v Sloveniji, kateri so licemersko 'priznali' značaj 'samostojne republike', začelo izvajati politično jugoslovanstvo v vseh panogah javnega življenja, kar je prineslo s seboj: a) načrtno biološko uničevanje slovenskega naroda, b) hoteno gospodarsko upropaščanje Slovenije, c) nezaslišano kulturno nazadovanje in č) popolno ohromitev in razkroj verskega življenja. ⁶⁷

Kot predpogoj za obstoj slovenskega naroda je Pistivšek videl rimskokatoliško cerkev. ⁶⁸

Kar se tiče vprašanja političnega pluralizma v novi državi, je Jeza v svojih esejih in kritikah poudarjal pomen demokratičnega pluralizma, ki

64 Franc Jeza, »Slovenija se mora izluščiti iz Azije,« *Smer v slovensko državo* 18, št. 95 (1982): 4.

65 Jeza, »Demokracija«, 5.

66 Ramšak, »Politična emigracija v Trstu,« 973.

67 Uredništvo, Brez naslova, *Vestnik – Noticiero*, 1979, 7/8/9, 179.

68 Ibid.

bi omogočil sodelovanje različnih političnih skupin pri oblikovanju neodvisne države, kot nujni sestavni del prihodnje slovenske države. Zagovarjal je večstrankarski sistem, a s preprečevanjem partitokracije in prepovedjo totalitarnih ali protidržavnih strank.⁶⁹ V svojem delu je poudarjal, da je resnična demokracija možna le v suvereni in neodvisni državi, kjer je politični pluralizem zagotovljen.⁷⁰ Jeza je tako demokratični pluralizem videl kot ključno komponento slovenske državnosti, vendar v okviru nacionalno definirane demokracije, ki bi ohranjala avtonomijo slovenskega naroda in njegovih političnih institucij pred zunanjimi vplivi in notranjimi grožnjami.

Pistivškovo dojemanje vprašanja političnega pluralizma v novi slovenski državi pa je bilo izrazito antagonistično. Kot je razvidno iz njegovih zapisov, ni dopuščal nobene vrste političnega pluralizma, ki bi vključeval kakršno koli obliko socializma ali komunizma. Leta 1979 je pod psevdonimom dr. Marijan Drevenšek v zvezi s tem zapisal naslednje:

Marksizem ali če hočete 'socializem', komunizem, krščanski socializem, trockizem, leninizem, evrokomunizem, terciarizem itd. je mogoče ali sprejeti v celoti, kot so ga sprejeli komunisti ali pa zavreči v celoti kot ga zametujemo mi. Srednje poti, t. j. poskus nadeti socializmu »človeško obličje«, sploh ni in ne more biti, kajti čim dodamo socializmu nekaj človeškega, smo si morali tisto prvino izposoditi iz krščanstva.⁷¹

Njegovo stališče do tega vprašanja je torej izključevalo možnost kompromisa ali sodelovanja z njemu »nezaželenimi« političnimi silami, kar ga je ločilo od Jeze.

Zaključek

Franca Jeza in Branka Pistivška je združevala njuna globoka predanost prizadevanjem za neodvisno in samostojno slovensko državo in strategija, ki je velevala uporabo pisane in tiskane besede za doseg tega cilja. Svoje argumente sta gradila na podobnih ideoloških temeljih, dasiravno je pristop prvega bil bolj umirjen, diplomatski in je dopuščal dialog z

69 Franc Jeza, »Kakšna naj bo neodvisna slovenska država?,« *Smer v slovensko državo* 12, št. 60 (1976): 3–4.

70 Ramšak, »Politična emigracija v Trstu,« 979.

71 Uredništvo, Brez naslova, *Vestnik – Noticiero*, 1979, 7/8/9, 179.

drugače mislečimi, medtem ko je drugi stavil na neposreden, čustveno voden in pogosto konfrontacijski slog pisanja in vodenja medosebnih odnosov. Kljub različnim pristopom – Jeza kot politični strateg in Pistivšek kot konfrontacijski kulturni aktivist – sta se zavzemala za ohranitev slovenske narodne identitete in avtonomijo. Ugotovitve iz pisne zapuščine obeh neodvisniško mislečih slovenskih političnih emigrantov, njunih sodobnikov znotraj SPE ter ohranjenega gradiva tajne slovenske politične policije kažejo na to, da sta v šestdesetih letih zelo verjetno sodelovala v tržaškem AONS, vendar pa intenziteta tega sodelovanja ostaja neznanka. Medtem ko lahko za tržaški AONS ugotovimo, da je bila to maloštevilna in kratkotrajna organizacijska tvorba z Jezo na čelu glavnine (če ne vseh) njenih operacij, sta obstoj in vloga Münchenske izpostave ter Pistivška v njej sploh močno vprašljiva. Ob tem se odpira vprašanje, koliko je Jeza vplival na Pistivškov idejnopolitični nazor in ali je to počel namenoma, še zlasti če upoštevamo Pistivškovo posnemanje Jezinih korakov. Čeprav je Pistivšek Jezina glasila večkrat etiketiral za »levičarska«, ga je vseskozi cenil. V svojih spominih je zanj zapisal, da je »[t]reba /.../ pošteno priznati, da se Jeza ni dal zlomiti in je do svoje smrti ostal zvest svojemu velikemu idealu«, ⁷² to pa je bila samostojna in neodvisna slovenska država. Na koncu je Pistivška njegova konfrontalnost najverjetneje stala ugleda znotraj SPE. Dasiravno si je vse življenje prizadeval doseči prepoznavnost, primerljivo z bolj izpostavljenimi predstavniki slovenske politične emigracije – kar je bilo, ironično, v nasprotju z njegovim nenehnim strahom pred agenti SDV in obsesivno uporabo psevdonimov –, mu nikoli ni uspelo stopiti iz sence anonimnosti. In vendar, kot poudarja Saša Martelanc, je bil med vsemi vidnejšimi zagovorniki samostojne in neodvisne slovenske države iz vrst SPE prav Franc Jeza tisti, ki je najbolj izstopal. »Že ob sami izgovarjavi njegovega imena je vsakdo takoj pomislil na slovensko državo, pa naj je že bil pristaš ali nasprotnik.« ⁷³ Morda pa je bila prav ta razlika – med Pistivškovo neuspešno težnjo po prepoznavnosti in Jezino skoraj simbolično povezanostjo z idejo slovenske državnosti – najgloblji prepad med njima.

72 Pistivšek, *Dokumentacija*, 2.

73 Saša Martelanc, »Ko bi bil zdaj med nami Franc Jeza...«, *Mladika* 34, št. 10 (1990): 183–84.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006.

Spominsko gradivo

Pistivšek, Branko. *Dokumentacija o nastanku mesečnika »Slovenski glas«*. München: samozaložba, 1990.

Časopisni viri

Ameriška domovina, 1983.

Katoliški glas, 1982.

Klic Triglava, 1969.

Most, 1966.

Slovenska država, 1962, 1963, 1964.

Vestnik – Noticiero, 1979, 1980.

Smer v slovensko državo, 1982, 1976.

Literatura

Esser, Hartmut in Clemens Kroneberg. »An Integrative Theory of Action: The Model of Frame Selection.« V: *Order on the Edge of Chaos: Social Psychology and the Problem of Social Order*, ur. Edward J. Lawler, Shane R. Thye in Jeongkoo Yoon, 63–85. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Friš, Darko in David Hazemali. »Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti.« *Annales. Series historia et sociologia* 27, št. 4 (2017): 807–822. DOI: <https://doi.org/10.19233/ASHS.2017.57>.

Friš, Darko, Gregor Jenuš in Ana Šela. »Slovenska politična emigracija skozi oči Službe državne varnosti v šestdesetih letih.« *Acta Histriae* 29, št. 4 (2021): 1073–1114. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2021.42>.

Jenuš, Gregor. »Digitalizacija in anonimizacija arhivskega gradiva, ki vsebuje z arhivskim zakonom varovane kategorije podatkov.« *Doksis 2016 by Media.doc. Posvetovanje Sodobno upravljanje e-dokumentov*, št. 25 (2016): 66–74.

Jevnikar, Ivo. »Franc Jeza v Trstu.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 8, št. 2 (2024): 179–203. DOI: <https://doi.org/10.55692/D.18564.24.12>.

Jevnikar, Martin. »Jeza, Franc (1916–1984).« V *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013.

Jeza, Franc. »Demokracija.« V *Demokracija. Zbornik za družbena vprašanja*, ur. Franc Jeza, 1–12. Trst: samozaložba, 1980.

Kladnik, Tomaž. »Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije.« *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018): 305–324. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2018.13>.

Klasinc Škofljanec, Andreja. *Vodnik po arhivskem gradivu Studia slovenica: druga, dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2006.

Martelanc, Saša. »Ko bi bil zdaj med nami Franc Jeza...« *Mladika* 34, št. 10 (1990): 183–184.

Nared, Janez. »Slovenska povojna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije.« *Dve domovini* 13 (2001): 133–163.

Omerza, Igor. *Franc Jeza – Separatist. Velikani slovenske osamosvojitve in Udba*. Trst: Mladika, 2024.

Pahor, Boris. »Franc Jeza skoraj zamolčani disident.« V *Kultura in politika*, ur. Mateja Jančar, 117–120. Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2007.

Ramšak, Jure. »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – Primer Franc Jeza.« *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010): 961–986.

Stare, Miha, ur. »Dr. Miha Krek.« V *Svobodna Slovenija: zbornik 1964, letnik 16*, ur. Miloš Stare et al., 118–119. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1963.

Šela, Ana in David Hazemali. »Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti.« *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020): 879–919. DOI: <https://doi.org/10.32874/SHS.2020-25>.

Šela, Ana in Mateja Matjašič Friš. »Nadzor Službe državne varnosti nad revijo Zaliv.« *Annales. Series historia et sociologia* 29, št. 4 (2019): 675–688. DOI: <https://doi.org/10.19233/ASHS.2019.45>.

Šela, Ana. »Operations 'Venček' and 'Prstan': Monitoring of Mixed Marriages with Eastern European Citizens in Socialist Republic of Slovenia by the State Security Service in the 1980s.« *Studia Historica Slovenica* 24, št. 1 (2024): 207–242. DOI: <https://doi.org/10.32874/SHS.2024-06>.

Tavčar, Marko, ur. *Zbornik simpozija o Francu Jezi*. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Volk, Sandi. »Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954.« *Zgodovinski časopis* 52, št. 1 (1998): 87–109.

*The Trieste Separatist and the Munich
Delovodja: Similarities and Differences
in the Views of Franc Jeza and His
Contemporary, Branko Pistivšek, on the
Idea of an Independent and Sovereign
Slovenian State*

Summary

In the shadow of the Cold War, when the Yugoslav regime repressed all separatist- and independence-related thinking, several personalities stood out among Slovenian emigrants whose work significantly contributed to the development of the idea of an independent Slovenia. Among them were the Trieste-based intellectual strategist Franc Jeza, known in the circles of the secret Slovenian political police (SDV) as the “Separatist,” and the Munich-based cultural activist Branko Pistivšek, who bore the label “Delovodja” (‘Foreman’). The article delves into a comparative analysis of their views on the idea of an independent and autonomous Slovenian state, highlighting their shared commitment to the goal while also pointing out the significant differences in their approaches, methods, and ideological

premises. Franc Jeza, the Trieste-based founding father of the initially aggressive Action Committee for an Independent Slovenia (AONS) – the background of whose activities the authors also reveal – attempted to create a comprehensive ideological framework that would unite Slovenians in the struggle against Yugoslav unitarism through prudent and diplomatically oriented journalism. In his publications, he stressed the necessity of preserving Slovenian cultural, linguistic, and ethnic identity, as he believed that only a sovereign state could guarantee genuine democratic pluralism. His strategy was based on a deep intellectual approach and a detailed analysis of international political currents, which he used to gain support both at home and abroad. By contrast, Branko Pistivšek, who carried out his activities mainly in Munich, had a more explicit and confrontational style. His rhetoric, often enriched with harshly expressed ideological judgements and archaic abbreviations, reflected his unrestrained criticism of the Yugoslav regime and selected Slovenian political structures and figures in emigration. Pistivšek placed his understanding of nationalism in the context of the struggle against “Serbianisation” and communism, reflecting his deep concern about the loss of Slovenian identity. By drawing clear lines in his journalistic works between those who, in his opinion, were faithful to the essence of the national revival and those who deviated, he tried to mobilise the support of Slovenians willing to take more radical measures in the struggle for their own country. Both Jeza and Pistivšek were subject to intense surveillance by the SDV, which sought to prevent the spread of ideas that could threaten the stability of the Yugoslav system by systematically monitoring their journalistic activities. While Jeza’s publications raised concerns among SDV operatives due to the potential for mobilising the Slovenian nation, Pistivšek’s appearances, which included direct accusations and harsh language, were interpreted differently. Although some saw him as very dangerous, others considered him harmless. Despite their shared commitment to the goal of Slovenian independence, there is a clear division between the prudent, diplomatically oriented strategy of Jeza, and the direct, often contradictory rhetoric of Pistivšek. Jeza tried to build a consensus among Slovenians by means of well-thought-out tactics and believing that mutual cooperation and pluralism were necessary for the creation of a democratic state. By contrast, Pistivšek, whose energy and polarising style often provoked conflict, limited the possibilities for dialogue with his opponents, thus exacerbating internal divisions within emigrant circles. In conclusion, both Franc Jeza and Branko Pistivšek made important contributions to the propagation of the idea of Slovenian independ-

ence, although they achieved different degrees of visibility and influence by using different methods. Their work, recorded in archival and journalistic legacies, remains an important resource for understanding the dynamics and challenges facing the Slovenian political emigration during the Cold War and provides insight into the diversity of approaches in the struggle for national independence and the work of the SDV.

Sliki 1 in 2: Leta 1963 je uprava za analitiko, natančneje Anton Kovič, sestavila obsežno (80 strani dolgo) poročilo celotne aktivnosti slovenske politične emigracije na Zahodu za namene splošne ocene jugoslovanske emigracije v zahodnih državah. Poročilo je mdr. obsegalo opis stanja slovenske politične emigracije, njeno »*propagandno in obveščevalno dejavnost*« ter opise in analize organizacij in skupin tedaj aktivne politične emigracije ter posameznih »*emigrantskih akterjev*«. Tako se je v poročilu znašel tudi opis Franca Jeze in »njegovega« Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo (vir: ARS, SI AS RSNZ 1931, t. e. 1153).

545

- 41 -

"AKCIJSKI ODBOR ZA NEODVISNO SLOVENIJO"(aktivnost JEZA France-ta)

Separatisti zbrani okrog "Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo" v Trstu, katerega glavni pobornik je bivši sodelavec ameriške OS Franc Jeza, menijo, da imajo že toliko pristašev, da lahko pričnejo s pripravami za javne politične nastope s ciljem formiranja samostojne politične skupine.

JEZA Franc je vezal na sebe in svojo dejavnost še nekatere mlajše Tržačane kot MIJAC Franca, BANDELJ Sergeja, BAJEC Marjana, ŠTOKA Draga, MARTELANO Saša, ki se trudijo v organizacijskem in propagandnem utrjevanju "Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo".

Dejavnost in program tega odbora se održa v tem,

- da vidi v Sloveniji okupirano deželo, ki je bila brez plebiscita ali kako drugače svobodno izražene volje slovenskega naroda leta 1945 ponovno podvržena Beogradu;
- da zahteva za slovenski narod pravico do samoodločbe in do neodvisne slovenske države;
- da vse organe oblasti smatra za instrumente zasedbene sile, to je srbskega nacionalističnega hegemonizma, ki se poslužuje marksistične ideologije, da bi prikril svoje cilje;
- da se bo z vsemi demokratičnimi sredstvi boril za neodvisno slovensko državo, ker je mnenja, da smo Slovenci dovolj zrel narod, da si lahko priborimo neodvisnost z demokratičnim izražanjem lastne volje;
- želi, da bo neodvisna Slovenija demokratična država, v kateri bo slovenski narod popolnoma svobodno odločal o svoji notranji ureditvi in svoji zunanji politiki;
- da dopušča možnost svobodnega delovanja vseh strank v neodvisni Sloveniji, tudi ZKS, samo onim ne, ki bi očitno delovale proti neodvisni Sloveniji;
- natočna je trditev, da mora Slovenija pomagati ostalim republikam. Glavna krivda za neuspehe jugoslovanskega gospodarstva je v centralizmu, ki ne dopušča posameznim na-

549

- 45 -

JEZA Franc poudarja, da je osnovni cilj njegovih političnih stremeljenj samostojna Slovenija, pri čemer ni bistveno ali je popolnoma nevezana ali je v neki obliki vezana z Jugoslavijo ali naslonjena na neko drugo državno grupacijo. S svojim delovanjem ne namerava prenehati, ker ga smatra za pravilno in za svojo "slovensko dolžnost". Svoje delo ocenjuje kot nujno potrebno in kot moralno pomoč zavednim slovenskim silam v borbi proti komunizmu. Pravi, da mnogi, celo vodilni komunisti v Sloveniji gledajo podobno kot on na "slovensko tlako Beogradu". Po njegovih zanesljivih informacijah iz Ljubljane, je moral tudi tov. KRAIGHER v Beograd zato, da bi paralizirali njegove težnje po čim večjem osamosvojanju v gospodarstvu in kulturi.

Po njegovi oceni je "Akcijski odbor" s svojimi akcijami uspel zainteresirati vodilne funkcionarje v Sloveniji, kar se odraža v nekaterih konkretnih pojavih (n.pr. polemika GOSIČ - PIRJEVEC, aktivnost slovenskih poslancev v Zvezni ljudski skupščini lani itd.). Trdi, da ima točne informacije o zelo intenzivnem proučevanju njegove knjige "Nova tlaka slovenskega naroda" v OK ZKS. To zanimanje in dejstvo, da je problem zainteresiral tuji tisk in javnost, po njegovi oceni potrjuje korist in nujnost delovanja "Akcijskega odbora". Pravi, da se taka akcijska potreba kaže spridlo dejstva, da je hrvatska emigracija že dokaj uspešno utrdila idejo o možnosti samostojne hrvatske države v zapadnih političnih krogih, medtem, ko Slovenci še niso ničesar praktičnega storili. Zaradi nepripravljenosti Slovencev bi se v odločilnem momentu lahko dogodilo, da Slovenijo enostavno razdele med sosednje države, ki si še vedno žele ozezemlje Slovenije.

Vzroke pojašane aktivnosti "Akcijskega odbora" za neodvisno Slovenijo" je iskati tudi v konceptu, ki se je utrdil v jugoslovanskih separatističnih emigrantskih krogih v Evropi, da je glede na razporeženje prebivalstva in drugih objektivnih političnih pogojev realno pričakovati, da se bosta Slovenija in Hrvatska v slučaju nove svetovne vojne opredelili za Zahod, ostale republike pa za Vahod.